

ADEMA ZALDUBYREN (1828-1907) PROSA IDAZLANAK

Xabier Altzibar

Sarrera

Zaldubi apaiz koblakaria *euskaldun zaharra* zen, tradizioaren aldekoa; politikan lege zaharrekoa, antierrepublikanoa. Euskaldun izatearen ohorea oihukatu zuen eta *Zazpiak bat* kantatu. J. Etxeparek dioenez, inork baino kartsukiago maitatu zuen Euskal Herria eta fede gehiago ukan haren etorkizunean (1). Koblakaria izanaz gain, euskal neurkeraren legeez artikulua saila argitara zuen: *Art poétique basque* (*Eskualduna* kazetan atalka, 1899; berrargitaratua, Adéma, 1899; 1998, 77-101).

Lehenik, erran dezagun prosaz frantsesez eta euskaraz idatzi zuela. Euskarazko prosa-idazlan batzuk hein bat aipatuak dira: adib. Lurdeko beilarriendako liburuak edo erreboteko jokoari buruzkoa; ez, ordea, mintzaldiak eta artikulua. Horiek *Eskualdunan* argitara zituen baina kazeta hori aski ezezaguna izanez, lo egon dira; horietako 9 *Lapurdum* aldizkarian agertaraziak ditugu (bat baizik ez zuen argitaratu Daranatzek: Daranatz, 1908). Ordea, politika gauzak idazteko ez zuen astirik hartu, nahiz haren asmoa zen, 1888an Etxeberriri aitortu zionez (Adéma, 1888).

Hona Zaldubik bere bizian hitz lañoaz argitara zituenak, frantsesez edo euskaraz, genero eta gaien arabera sailkatuta eta kronologiari segituz: 1. Erlijio edo debozio liburuak (1875, 1877). 2. Mintzaldi eta artikulua ideologikoak tradizioaz, euskaraz eta euskalduntasunaz. 3. Liburuska bat (1894) eta kronikak edo artikulua eliza besta, pilota eta bereziki erreboteko jokoaz. 4. Artikulu luze bat, atalka, euskara-japoniera sinonimia ustezkoari buruz. 5. Bestelako gai eta generoetakoak, argitaratuak eta gabeak. 6. Argitaraberriak (2007): Predikua sainduen biziaz.

Artikulu honetan Zaldubiren prosa idazlan horietako gaiak, ideiak eta testuingurua aztertuko ditugu bereziki; laburkiago, idazkera eta estiloa.

(1) «Zer nahi bazakien Eskual Herriaz, Euskal Herriko ohitzez, sinesteez, jaidurez. Euskal Herriko xokoetan aditzen diren hizkuntza bereziez. Ez dut uste nehorik maitatu duen Euskal Herria bihotz kartsuago batekin eta ukan fede gehiago gure etorkizunean» («Zaldubi Aldudan», Etxepare, 1992,121).

1. Lurdeko beilariendako debozio liburuak (1875, 1877)

Bi debozio liburu, formato ttikikoak, argitara zituen, Lurdeko Ama Birjinaren agertze eta mirakuluak kontatzen dituztenak, erromesendako kantika eta otoitzekin osatuak.

1875an / Jubilau urthe Sainduan / Bazco biharamun eta hirugarrenean / Lourdesen eta Betharramen / Escual herritic pelegrin cirenen / orhoitzapena. (Baiona, Andre Lamaignère alhanguntsa, 1875; ik. Vinson, 1991, 470). Liburutto ttikia da: 1-42 or.; «Escualdunen Lourdeco canticac», 43-70; «Othoitzza», 70-72.

Escualdun / Pelegrinaren / bidaltzailea. Gr. Adéma aphezac egina (Baiona, Andre Lamaignère alhanguntsa, 1877). Hona liburuttoaren (1875koa baino apur bat handixeagoa) edukia: «Aitzin hitzac iracurtzaileari», V-VIII; «Escualdun pelegrinaren bidaltzailea», 1-131; «Pelegrinen Canticac», 132-177; «Othoitz bat», 177-178; «Appendice à l'usage de ceux qui ne sont pas initiés à la prononciation du dialecte basque employé dans ce livre», I-IX. Beraz hitzaurrea eta ortografiatzko eranskina ere baditu, azken hau erdaldunek euskara zuzen ahoska dezaten.

1875ko liburuska apezpikuaren manuz egin zuen Zaldubik. Arrakastatsua gertatu zen eta ondoren egileak erabaki zuen zerbait osoagorik egitea; hots, pelegrinendako esku-liburu edo gida bat (2). Hortakotz osatu zuen 1877koa, ondoko gaiekin: pelegrinaiak zer eta zertako diren, nor eta nola behar den ibili; Andre dena Maria Pilarrekoa, Jaundone Jakobe Konpostelakoa; toki sailduak (Jerusalen, Bethleem, Loreto, Erroma, Betharram), Andre dena Maria Salhetakoa, Lurdekoa, 1875ean Lurde eta Betharramera eginiko beilak; otoitzak (meza santukoak, Ama Birjinaren bezperetako salmoak eta beste; Sakramendu sailduaren benedizonean; Birjina Sainduaren letaniak).

1877ko liburuskako kantika batzuek arrakasta handia izan dute, egun ere elizetan kantatuak eta ezagunenetarikoak baitira, adib., «Gurutze sailduari», «Amodio Birjina Mariari», «Uholde baten pare». Arrakastaren erakusgarri da ere ondoko lekukotasuna, Zaldubi hilda 8 hilabete gerogo *Eskualdunan* argitaratua, aldudarren Lurdeko beila kontatzerakoan.

(2) «Liburu escura bat escas ginuen debocione eta ibilgide hoieri zagocotena. / Escualdunec ere berbeit gure gureric beharrez, lehenbician hasi ginen Lurden cantatzeco cantica batzuetaric. Gero Jubilau urtheco gure pelegrinai handi haren orhoitzapenetan, Jaun Aphezpicuaren nahicariac liburu ttikitto bat zarotan eginarazi.

Icusiric liburu ttiki horrec izan zuen errekesta, eta hain laster denak enplegatu ondoan galde asco heldu zela oraino bazterretaric, hartu nuen xedea bertze hainbertceren eta gehiagoren ere berehala imprimarazteco.

Bainan hainbertcenarekin eman nion gogoari, hartaraz gero hobe nuela aldi huntan, aintzinecoan baino zerbeit gehiagoric eta compliagoric egin, amoreagatic eta escualdunec ere izan zezaten pelegrinai horietaco beren escu-liburua eta bidaltzailea.» (*Escualdun pelegrinaren bidaltzailea*, «Aitzin hitzac iracurtzaileari», 1877, VI-VII).

Bazen bertzela ikusgarriagorik, hala nola Eskualdunak zenbat kantuz nausi giren, otoiitez ez balin bagira ere, bertze garaitikoer. Ah! zer bulhar garbi airos ozenak! Egunaz ala gauaz ez dire ichildu, direla Aldudarrak, direla heien auzo herrietakoak; jana eta loa ahantzirik bethi kantuz: eskuaraz, bihotzez, orok betan, beren *Zalduby* maitearen koblekin Lurdeko harpea inharrosaten zutela. / Goretsi dute aurkitzen ziren lekua, beren sor-herria, beren sinhestea. / Bai, egun ederra zen Lurden iragan igandekoa, berrogoi ta hamar garren urthekari.

(«Alduda», *Eskualduna*, 1116, 1908-8-28).

Artetik errateko, 1877ko liburuko kantiken estrofa batzuk (Adéma, 1877, 147, 3 estrofa; 155, estrofa bat, VIII.a) ez dira ageri geroagoko edizioetan (Adema, 1908; 1991), agian egileak ez sarturik ediziorako prestatu eskuizkribuetan. Horietako batek Erromako auzia du hizpide, gai minbera zinez; Zaldubik espreski justifikatzen du Aita Sainduaren lurreko erregetza (3).

Zaldubiren arabera, mirakuluetan sinestea ez du fedea edo Elizak mantzen, zentzu komunak manatzen du (Adéma, 1877, 3); mirakuluetan sinestea-gatik jende anitzek sinestedunen fediaz irri egiten omen du (1877, 4). Penitentzia eta debozioa dira ideia nagusiak Zaldubiren liburu horietan, «Gallia poenitens et devota» goiburu edo dibisak adierazten zuenez. Zaldubik emozio handiz kontatzen du (1875, 1877) nola Aldude, Baigorri, Donibane Garazitik 70-80 kilometro oinez eginda gero, hartzen zuten tren Baionan Lurdera joateko; eta halatsu Zuberoatik joaten ziren anitzek:

Hourdesen guinen hamar bat mila pelegrin, Baionaco diosesaren bazter guziataric harat bilduac...denac guizonac...erdiac eta gehiaco Escualdunac. (...).

Iceustecoac ciren bidean zohatcila, nor nahiren bichtan Fedea hein bat gora copeta altharazten ciotela, beren kurutce gorriac papoan, arrosorioac escuan, eta haintzac, hamar, hogoi lekuen eguiteco oinez.

Puyoco edo Baionaco garara behin heltceco, Aldudetic baita laurhogoi bat kilometra, alderdi hartaco pelegrin gutiz guehienac, oinez ciren...eta Baigorri aldeco guciac heier juntatcen ciren. (...)

(3) «Cer hersturetan dagon gur'Aita Saindua! / Colpe berez Frantzia, nola minhartua! / Maria, entzun zazu hekien oihua.../ Hec althchatzen badire salbu da mundua...» Eta estribiloa: «Zuri gare Maria / Denac oihuz ari: / Emozu bitoria / Aita Sainduari.» (Adéma, 1877,155). «Cer canore luke, Aita Saindua balitz bertce munduco errege baten azpico? (...) / Horra certaco Aita Saindua ez diteken izan bere munduco bereco erregetasun bat gabe...Arren cembeitec hori diote sobera atcematen, eta ondicoz orai guciac badakigu cer egin dioten. / Gure Aita Saindu maitea biluci dute bere munduco erregetasunaren ontasun eta indar guziataric.» (Adéma, 1877, 49).

Halatsu neurtitz eta bestetan: «Munduko nausitasun guzien gakhoea, / Horra Aita Sainduak duen eskukoa: / Lurrekotzat emana zerutikakoa. / Hori hari khen eta nork duke dretxoa / Gizonak gizonari deus manatzekoa?» (Adéma, 1991, 95). «Halako egun batez Jesusec erraiten dio Piarresi: certaco hautatu duen apostoluen buruçagitzat, eta bere Eliçaren harroçazco cimendutçat. «Adi zac, Piarres: Ene burua erreguetçat mundu guciac eta erregueez berez ere behar diat erregue nausitçat eçagutaraci: eta hic bai hic behar darotac ene erresuma lurraren bazter guciatarat hedatu.» (Adéma, 2007,117).

Anhauztarrena da ederrena. Beren Yaun Errotor hain cara mendrecoa aintcineco, numbeit han herrico guizon guciac pelegin bide ciren, eta denac oinez, Puyoraino, 60 bat kilometretan.

Bai haracoan, bai hunacoan, bide gucian otoitcean edo cantuz ibiliric, asteazken arraxeco hamar orenetan, Ama Birjinaren letaniac errepicatu, heltcen ari ciren Anhaueco plazara. Jaun Errotoraren etche aintcinean oroc elgarrekin arraxeco othoitza eguin eta erretiratu ciren bakotcha bere etchetara. (Adéma, 1875, 24-28).

Lurdeko meza nagusiak eta Aita Bastres-en predikuak idazlea hunkitzen dute:

ez gare orhoit egundaino Meza baten hain gogotic, hain bihotzez cantaturic. Ez gare orhoit egundaino predicu batez orduan bezala inharrosiac eta ukhituac izanic. (Adéma, 1877, 94).

Bera cen bera aditcecoa, bai eta ere icustecoa! Haren bihotz barnetic suac iduri zuen phindarca atheratzen cela camporat. Azkenecotz gutiz guchienac nigarez guinauden haur batzu bezala. (Adéma, 1875, 39).

Penitentziaren beharra zuen hizpide Bastres-en predikuak, 1875ko liburuan kontatzen duenak; gizarte arazoei (laborantzaren krisia, emigrazioa) erlijioaren irtenbidea eskaintzen zien beneditar predikalari ospetsuak, Zaldubiren herritarrak (4). Penitentzia beraz, gurikeria edo aisien kontra: ideia hori Zaldubiren kantiketan ere ageri da, bai eta aldi hartako debozio eta erlijio liburuetan. Gurikeriaren kontra mintzo da «Betirisants» kantuan: «Betirisanstarren Jainkoa / da mundu huntako gozoa» (6. estr., Adéma, 1991, 159-160); bai eta «Mende jende mendre»n (4. estr., Adéma, 1991, 149-50). Bide beretik, A. Pheza delakoak (Diharasari?) Donibane Lohitzuneko patroinari egin kantika berrian penitentzia, aztura edo «jite tzarrak zapatzea», «guduan, nekean bizitzea» predikatzen zuen, bai eta erlijioaren aldeko gudua («Kantika Jon Doni Joani Batixtaren ohoretan», *Eskualduma*, 534, 1897-IX-10) (5). Ideia horiek guztiak ageri dira Zaldubiren idazlanetan; bada hor ideozia borroka bat euskal literaturan: xuriek ez dute biziaren gozoa kantatzen, horixe egozten diete gorriek.

Andredena Mariaren alderako debozioan, Mariaren rola azpimarratzen du Zaldubik, hots, arartekoa Jainkoaren eta gizakien artean: «Guizonen erreboltez / hasarre Yaincoa, / Bere azotearen higitcera doha. / Nor da iduc dironic / Yaunaren besoa? / Zu zare zu Maria / indar hartacoa» («Escualdunen Lurdeco canticac», Adéma, 1875, 60).

(4) «Cer erran cion Ama Birjinac Bernadetari? Penitentcia! Penitentcia! Fedea ez da aski Cerurat heltzeco, penitentzia da Ceruraco bidea, (...)» (Adéma, 1875, 37). «O Escual herrico laboraria, zu becein bide chuchenez, bide segurez, nor dohake Cerura?» (Adéma, 1875, 38). «O Escualdunac! ... maita, maita zazue Escualherria...Zaudezte hor berean Escualherrian...Nihun ez zaitezketete urusago, eta nihundic ez zohazkee Cerurat segurkiago!» (ibid.)

(5) «4. «Penitentzia du predikatzen, / Zeruan ez dela nihor sartzen, / Bere jite tzarrak zapaturik / Guduan, nekean, biziz baizik».

Zaldubiren liburuska horiek bere testuinguruan kokatu behar dira. Eliza katolikoak Ama Birjinaren debozioa indartu zuen aldi hartan. Betharram, Sarrantze, Salheta (1846) eta bereziki Lurdeko Ama Birjinaren (1858) agertzeen kariatara beilek lehia handia sortarazi zuten Euskal Herrian ere; aipatu leku gehienak aski hurbilak ziren, gainera. Urtero milaka joaten zen jendea, 1862tik aitzina: 1876an 100.000 kristau Frantzia guztitik; esan dugunez, 1875eko Jubileo urtean hamar bat mila Baionako eliz-barrutitik, gehienak euskaldunak.

Beila edo sentoraletako grina horren lekuko dira Zaldubiren kantikak eta aipatu liburuak: Adib., kantiken artean, «Ama Birjina Lurdekoari», «Lurdeko harpe sainduaren aintzinean kantatzekoa», «Andre dena Maria Betharramekoa», «Andre dena Sarrantzekoa» (Adéma, 1991, 63-68). Aipatu liburuak baino lehenago, kantikak orri solteetan publikatu bide zituen. Kantiken ondotik, liburuak ateratzeari ekin zion, kantikak ere sartuz.

Ama Birjinaren agertze eta erromesaldien lekukotasunak ez dira eskas aldi hartako euskal literaturan: adib., Etxahunen «Sarrantzeko sentoralak» (Haritschelhar, 1970, 388-394) edo Otxalderen 1883ko bertsoak, Lurdera joateko gonbita eginez («Kantu berriak burdin-bidearen gainean, agorrilean, 1883an», 1883, Markina, in Urkizu, 1997, 329). 1876an *Dona Phaleuco agertzeac* argitaratu zen (Pau, A. Menetière, 1876; ik. Vinson 1891, 483a, 483b). Intxauspek ere Lurde eta Sarrantzeko Andredena Mariaren alderako debozioa kontatzen digu (*Maria Birjinaren hilabetia*, 1894, 194-196, 208-211). Baina Zaldubiren 1875koa dateke lehena.

Ama Birjinaren agertze eta beila horiek kontrako erreakzioa sortarazi zuten errepublikanoen artean: Zolak bere *Lourdes* nobelan esanak lekuko (*Petit Gironde* kazetan atalka argitaratu zen nobela hura); hari erantzunez idatzi zuen J. Hiriart-Urrutik «Zola zikhina» artikulua, 1895ean (J. Hiriart-Urruti, 2004, 125-128); baita euskaldun errepublikanoek *Eskual-Herria* kazetan (1898-1914).

Bestalde, Eliza katolikoak Ama Birjinaren birjinitatearen dogma ezarri zuen aldi hartan (1854); dogma hori eta Inkarnazionekoa ageri dira Zaldubiren kantika batzuetan: «Inkarnazionea» (Adéma, 1991, 35-36), «Maria bekhatu-ric gabe kontzebitua» (Adema, 1877, 143-166; 1991, 57-59).

Estiloari dagokionez, Zaldubiren kontraera argi eta bizkorra da (esaldi labur-rrak), euskara mintzatuaren edo ahozko estiloaren eragina nabaria izanik.

2. Mintzaldi eta artikuluko ideologikoak

Lau ezagutzen ditugu, ideologiak Zaldubiren idazlanetan duen pisuaren erakusle: *Les Traditions du Pays Basque* (1887); «Bibliographie» (1890); «Euskaldun bestak» (1894); «Eskualzaleen bilzarrean, 1903ko buru-tilaren

10ean, Adema Zalduby kalonjeak, eta bilzarraren buruzagiak egin duen hitzaldia» (1903)

2.1. Frantsesezko mintzaldi eta artikulu ideologikoen artean lehena *Les Traditions du Pays Basque* mintzaldia da (1887), Atharratzeko Saint-François instituzio edo kolegioko ikasleei zuzendua, sarien kariatara (6). Ikasleak euskaldunak ziren, irakasleak ere bai batzuk, beste batzuk biarnesak. Hitzaldia behin eta berriz eten zuten esku-zartek. Daranatzan arabera 1887an Pauen argitaratua izan zen, Vignancour inprimatzailea baitan (Daranatz, 1908, 123); 24 urte berantago, *Eskualdunan* (1284/1285, 1911-11-11/24; ik. Adéma, 2006, 9-15). Ohargarri da Zaldubiren mintzaldiaren urte berean sortu zela *Eskualduna* kazeta, tradizioaren bandera altxatu zuena.

Zaldubiren arabera, euskaldunen tradizio zahar eta on guztiak aintzat hartu eta gurtu behar dira, eta arbasoen hatz beretik ibili (7). Aita Bordaxar, kolegioaren eta instituzioaren eraikitzailea, gizaki eredugarria da. Tradizioak dira: a) Historia eta oroitarriak, gizakien iraupen-moduak baitira. b) Ohitura zaharrak, usadioak, libertateak eta oroz gain erlijioa eta hizkuntza, arrotzen inbasioek galdu ezin izan dutena. c) Hizkuntza klasikoak: orain arte eskola katolikoak eta elizgizonak izan dira hizkuntza eta kultura klasikoa iraurarazi dutenak, baita frantsesa ikasteko bide gisa baliatu dutenak, eta gero ere hala izango da. d) Euskara. Europako jende ikasiak, euskararen miresmenez eta haren berri jakiteko minez daude. Parisen, Londresen, Kolonian, Vienan eta bestetan letretako eta zientzietako jendea, liburuak eta aldizkariak euskarari buruz harriduraz eta jakinminez mintzo dira. Euskalzarle arrotz batzuk autonomiaren alde agertu dira. Humboldt, O'Shea, Jaugain, P. Labrousse, Haristoi etab. bidegileak izan dira. Aldizkariak sortu dira: Berlineko *Euskara* eta Euskal Herriko *Irurac-Bat*, *Revista Eskuara*, *Eskualduna*. Ordea, Euskal Herriko buruzagi batzuek ez dute euskararen axolarik. e) Jauntziak, lerdin izatea, urratsa (ibiltzean), euskaldun besta zaharrak –erlijioak manatuak–, pilota jokoa (gizonkien jokoa, gorputz- eta buru-trebetasun guztiak oro galde egiten dituenak, ez frantses gimnastika bezalakoa, emaztekientzat egina dirudiena). Ohore Biarnoko Ossaukoei, arbasoen jantziak atxiki dituztelako, euskaldunek boneta baizik ez baitute begiratu. Beharrik, euskal besta zaharrak ere gordetzen ditugu, erlijioari esker; halaber pilota jokoa, gimnasiak baino trebetasun askoz gehiago garatzen dituenak.

Zaldubiren arabera, euskara erabili egin behar da, bakoitzak bere euskalkiko legeen arabera, lehiatuki, nor baino nor. H. Schuchardtek etsenplu eman

(6) Discours prononcé par M. le Chanoine Adéma (Distribution solennelle des Prix de l'Institution Saint-François, de Mauléon, le 18 août 1887).

(7) «Et moi, je viens, à mon tour vous proposer et vous recommander le culte du vieux: oui, le culte en noblissant de toutes les vieilles et saines traditions de votre race et de votre pays. (...) / Souvenons-nous, avant tout, des anciens et des ancêtres vénérés dont nous sommes issus. Notre vie doit reproduire leur vie et aussi leur honneur.» (Adéma, 2006, 10).

du, gutuna idatzi baitio (Zaldubiri) euskara oso onean. Igualarismoak oro uniformatu eta berdindu nahi du, hala-hala gure tradizioak. Kantabres hezigaitz haien ondorengoak garelako erakutsi behar dugu euskaldunok. Euskara ez da altxor bat huts-hutsik, erlijio katolikoaren laguna ere bada, maiz haren begiralea izan da; egun, inoiz baino gehiago, nazionalitatearen bizitza eta bermea da. Modernismoak euskaldutasuna galtzea dakar; hizkuntzaren galtzeak, euskaldunen endekatzea. Euskaldunak burua altxa eta euskaldun bezala ezagutarazi behar du bere burua. Erabil dezagun euskara maitetasunez, euskaldunen artean: elkar agurtu euskaraz, idatz euskaraz, eta, euskaldunen arteko lokarri gisa, zergatik ez eraman jantzita ikur bat elkar ezagutzeko? (Geroztik, zenbaitek pentsatu dute erkidetasun-marka bat erabiltzea: orratz edo iskilinba batetik zintzilikaturiko ezkur orfebreriazkoa edo zeta berdezkoa).

Euskara ez da poxolu ikasketetan; ez ditu tratatzen bertze hizkuntzak, laguntzen baizik. Irakasle bearnesei zuzenduz diotse: euskarari buruz errana, hala-hala biarnesari buruz dioela; biarnesaren ohorea susta dezatela tradizio zahar onak begiraturaz, euskaldunen tradizioen eite berekoak baitira.

2.2. «Bibliographie» (G. Adéma, ch(anoine). h(onoré), curé doyen de Tardets, *Eskualduna* 157, 1890-05-16; ik. Adéma, 2006, 18-20). Joanategiren *Sainduen bizitza* (1. lib., 1890) liburu argitaraberriaren kariatara idatzia. Artikulu ideologikoa da, erreseina kritikoa baino gehiago; *Eskualdunaren* editoreak dio, Adémaren gogoetak poesiaz eta sorterrizalatasunez beteak direla eta gogo onez argitaratzen dituela. Ohargarri da Adémak berak ere saindu batzuen biziaz predikuak idatzi zituela (Adéma, 2007). Ik. aitzinago.

Idea nagusiak laburbil ditzagun: Sainduen biziak etsenplu onak dira gurikeria edo ongi izate materiala eta progresoa jainko bihurtu diren aldi honetan. Sainduen bizi horiek herriko jendeak konprenitzeko moduko euskararen kontatzen ditu Joanategik, hitz garbiei eta adierazmolde jatorrei uko egin gabe. Erlijioaren eta euskararen kontra ari diren faktoreen aitzia, «gure herri gaixo noblea» defendatu behar da dotrina, lege, moda arrotzen kontra, gure nazionalitatea kendu nahi digutenen kontra. Elizgizonei, euskaldun ikasiei, familia noblei, ohorezko gizakiei, hots, egiazko euskaldun guztiei dagokie bai katolikotasuna eta bai euskara sustatzea.

Zaldubiren arabera, foruak eta gure nazionalitatea oso begiratzekotan federatu ginen bertze orduz, batzuk Espainiarekin eta bertzeak Frantziarekin, eta, azpiko izanez bortxa jasan badugu ere, gure nagusiekin leialagoak izan gara haiek gurekin baino, beren konpromisoak ez baitituzte bete. Haatik, euskalduna euskaldun da, lehen-lehenik. Ordea, ez dira egiazko euskaldunak fedeari eta euskarari uko egin eta kaskoinen ohiturak eta arak hartu dituztenak. Horregatik diote «Le Basque est un peuple qui s'en va!». Progreso modernoaren bideetatik gure endekatzea baizik ez da progresatzen ari, gure odola eta ohiturak beste odol apalagoetan urtzen ari dira, gure ohiturak galduz doaz, gure foruak galdu zirene bezala. Jainko gabeko eskola horretatik –bere errient-

-erriensa arrotz inposatuekin, bere txotxongilo-ariketekin eta gimnasiarekin, pilota joko ederrei urrundik ere hurbiltzekoak ez diren horiekin–, bere pedagogia-fabrika molde ofizial horretatik belaunaldi bat sortuko da fedegabea, euskaldun zaharren ezaugarririk gabea, frantses txar batean mintzatuko dena. Hala ere, gu desagertzen ari garen une honetan, gure arrazak eta hizkuntzak harridura eta miresmena sortarazten du jakintsuengan. Gilen Humboldt ez geroztik, Paris, Alemania, Londres, Austriako jakintsuek euskara jakintza handiko hizkuntzat hartu dute eta gure herriaren eta hizkuntzaren gainean gauza handiak eta ederrak erakutsi dituzte, gure azpiratzaileen inbidiagarri. Nork daki? Hemen, hainbat euskaldunek beren nazionalitatea desagertzen ikustera etsituak badira ere, beharbada aurki euskaldun herria Ameriketara arraberrikatuko da inoiz baino handiago bilakatuz. Nolanahi ere, defenda gaitzen geure buruaren suntsipenetik, gure burujabetzaren kontrako oro ezezza dezagun. Ohore gure gurasoen fede, ohitura, euskarari; ohore gure ondasun literarioa aberasteko lanean ari diren guziei.

Ohargarri da euskaldun herria Ameriketara arraberrikatuko delako ideia hori berriz agertzen dela 1903an Eskualzaleen Biltzarrean eginiko mintzaldian. Ameriketako Euskal Herri hori buru batzuen proiektua zela dirudi.

2.3. «Eskualdun bestak» (Zaldubi, *Eskualduna* 380, 1894-09-07; ik. Adéma, 2006, 20-23). Artikulua hau Donibane Garazi eta Lohitzuneko besten kariatara idatzia da. Euskaldun bestek, «euskalduna ia ezdeusetaratu den denbora huntan» zer xede duten azaltzen du egileak. Hau da, alde batetik, euskalduna pizaraztea, bere odol, aztura zahar, bereiztasunaren ohore, hizkuntza eta libertate guziei, hitz batez bere euskalduntasunari uko ez egiteko. Izan ere, azken 100 urtean Humboldt, Xaho, L.L. Bonaparte eta A. Abadiari esker euskaldunek badakite nor diren eta zer izan ziren bertez orduz: duela 350 urte, Frantziari eta Espainiari «eratzikiak izan ginenean, gure lur, lege eta usaia guziak gure, gure patu guzien zimendua zen gure fueroetan», gero kendu dizkigutenak:

Fueroak galduz geroz zer gelditzen zaiku gure eskualduntasunik?...Gure mintzaia eskuara, gure lehengo azturak, pilota jokia, irrintzinak, muxiko eta aurrerkuak, pastoralak eta bertez asko jei eta josteta gisa, gure herrietan beizik ikusten ez direnak. / Jende arrotzek, eta arrotz hetan guziz jakintsunenek diote nihun ez dela ederragorik. / Arere ederrago zaizkotenak dire, gure fede zahar eta azkarra, orai artio beti xutik atxiki duguna..., gure elizetako kantuak...gure etxetako jainkotiar ohitzak eta kostumak..., eta gure odol garbia. / Horiek,...bedere oraino gure gelditzen zaizkigun horiek, atxik eta begira detzagun tinki, amodio-rekin, suharki eta fierki, deus galtzerat gehiago utzi gabe..

A. Abadiak hasitako bidetik jarraituz, Goiheretxe Donibane Lohizuneko auzapezak, euskaldun ohitura zahar guziak hedatzeko asmoz, besta horiei hadadura eta edertasun gehiago eman die. Bestetik, euskaldun bestak «Frantziako eta Espainiako eskualdun guziak, jendakia bat berbera garel» erakusteko dira.

Artikulu hau 1892ko Donibane Lohizuneko Euskal Besten eta 1893ko Azpeitiko Lore Jokoen ondotik idatzia da (orduko, Zaldubi ospetsua zen Hegoaldean). Hain zuzen, bere «Gauden gu eskualdun» (Eskualdun Besta eta Biltzarretako kanta) ospetsuaren hasierarekin bukatzen du artikulua, «Gernikako Arbola»en ondoan aipatua. Pizkunde giroaren eragina garbi ageri da.

2.4. «Eskualzaleen bilzarrean, 1903ko buruilaren 10ean, Adema Zalduby kalonjeak, eta bilzarren buruzagiak egin duen hitzaldia» (*Eskualduna* 847, 1903-09-18; Adéma, 2006, 15-18). Hitzaldia bilkura hartako euskalari eta euskazaleen aitzinean eginga izan zen, eta euskaraz, eskaldunak elkarri atxikitzeko xedez. Hortaz, genero epidiktikoari dagokio, eta horregatik, hizlariak «gu» darabil. Testuinguru jakinean kokatzen da: 1902an prefetak, Combesen politika aplikatuz, apezai katixima ez euskaraz baina frantsesez egiteko manatu zien eta ondorioz, protesta gisa, petizione bat eta sinadura-biltze kanpaina antolatu zen. Hitzaldiaren gaia: euskararen iraupena edo geroa eta Eskualzaleen Biltzarren egitekoak.

Sarreran, euskara zer den eta zer izan den azaltzen du Zaldubik:

eskuara da gure hizkuntza (...), ama bat bezala maite duguna.

Jakintsuen arabera, euskara da hizkuntza zaharrena, iraupen harrigarria izan duena:

«badu hiru mila urthe segurik, eskuara munduaren alderdi zaharretako mintzaia bide zela (...) Behinik behin Asian (...) Iberia zahar orai Georgia dartzonaren lurtean», hango mendi, ur, herrien izen euskarazko ugariak lekuko; bai Iberia edo Espainiako bai «Frantziaren alde huntako» toki-izen zaharrak eskaldunek emanak dira, «Frantzia oraino sortzekoa zelarik»,

eta agian euskara mintzo zen lurralde haietan; «Uropeko oraiko mintzaien hazia oraino eraitekoa zen». Bestalde, lehen bezal-bezala, aldatu gabe iraun du euskarak.

Baina irauenen ote du? Denbora laburrik barnean izanen da eskaldunik eta Euskal Herririk? «Guri dago horri ihardestea bilzar barne huntarik». Euskara galduz, eskaldunak ttikituz doaz: Araban eta Nafarroan, gibelka. Gipuzkoarrak eta bereziki bizkaitarrak, ordea, bermatzen dira beren eskuaren oso, eta menturaz bereizegi, atxikitza. Diru-laguntzak behar lirateke –horretan Bizkaiak etsenplu ematen du– euskara begiratzeko; Azkue apaiza bezalako eskualzale kartsu bat behar litzateke gure zazpi euskal herrietarik bakoitzean. Iparraldeko euskara ere badao:

dela burdin bide; dela jende arrotzekilako nahasteka; dela errient kaskoin eskuararik ez dakitenen eta eskuara hastio dutenen eskola; dela asko gazte frantses agertu nahiagoen ergelkeria; (...).

Lapurdi, Baxenabarre eta Zuberoan oraino euskarak gaina dauka, guziz jende xehearen artean. Mementoko gertakari lazgarriena:

arrotz kargudun batek debekatu die apezei, euskara baizik ez dakitenei eskuaraz mintzatzea.

Lirudi, Frantzia bera hastiarazi nahi leraukutela...

Prefetari eginiko petizioea eztiegia da,

hobe baitziteken ez baliote hainbertze ohore eta agur egin zen bezalakoari;

baina

gu eskualzale gaduzkatelakoetarik ainitz ere, ez ote gare hobendun gure ahulkeriaz eta gure iraupen eskasaz?,

denak behar gintezke sorkan bilduak hemen aurkitu, eskuarari egina zaion gudian, haren alde gure buruen agerian irakusteko.

Behiala jakintsu batzuen bilkuran galde egina ere ahantzia da, hain zuzen autodeterminazio eskaera:

aiphu izan baitzen gizon jakintsun batzuen bilkuran, eskualduneri beren berbertasunaren emaitiaz, berex beren gisa eta libro bizi zitezen, Andorreko Errepublikan bezala.

Beraz «Ordu da bihur gaizkion laido horri, eta egin detzagun egin ahalak gure eskuara amari bizi berri baten emateko». Hona nola jokatu beharko liratekeen eskualzaleak edo Euskalzaleen Biltzarra euskaldunei, haurrei eta liburuei buruz:

hemendik aintzina, ez gaitezen mintza eskuaraz beizik, eskuara dakitenekin. Badakit ohitza hori ez zaiotela berehala errex izanen askori, eta nahitez eta uste gabe, erdararat lerraturen direla. Halere, huts hortarat ez erortzeko xede zina hartuz, *usu* usaia edo *usu-aria* laster hartua liteke eskualdunen artean beti eskuaraz mintzatzeko. Batek berzea huts egitean ohartaraziz, hala nola edo keinu batez, edo hobeki, eskuaraz erdarari pulliki ihardetsiz, usaia hori hobeki oraino finka liteke gure artean.

Hemendik aintzina, haurrei ttikitik eskuara, bereziki eskuara, irakutz (sic) dezotegun: ez sehirik har eskualdunik beizik, eta heieri ez utz eskuaraz beizik haurrei mintzatzea. / Zazpi edo zortzi urtetako haurrei, burasok frantsesez ere edo españolez elhe egitea ez liteke gaizki. / Frantsesa edo espāñola ez dugu batiere arbuiazen; on eta eder ere zaiku bi erdara horietarik batean bedere trebe izatea. Mintzaia bat baino hobe dire bia; hargatik guretzat bego beti eskuara lehen eta nausi. Eskolak hor dire erdararen behar den bezala ikasteko. (...) Halere damurik errient kaskoin batzu igortzen baitauzkigute Eskualherrirat, ezen frantxi-mant bilhakatzeak ez dio on hanbatik egiten eskualdunari.

«Eskualdun hurrek, frantses katixima ikhasi behar badute, ikhas bezate; hargatik ez dadiela bihi bat izan eskuarazkoa ikhasi gabekorik, ez eta ere bere goiz-arratsetako otoitzak eskuaraz eginen ez dituenik.»; «Eskualdun fededunek ez bezate ereman elizarat, liburu latin eta eskuararik beizik. Bainan, elizatik kanpo ere, liburu eskuarak behar litezke bai ixtoriozkoak, bai jostatzeakoak, diren baino gehiago. Guri, orai hemen garen bezalako eskualzaleeri, lagoke liburu horien usu argitaraztea.» Baita kazeta onak («utziz hargatik bazterrerat eskualdunen fedeari

laido egin lezoketenak») eta Fedearen hedariaren gutunak («hain dire irakusgarri eta ukigarriak, nun guziek atseginekin behar baikintuzke irakurri agertzen diren aldi guziez»).

Hortaz, Zaldubi ohartu zen ez zela aski sainduen liburuekin, ordura arte adierazi bezala («Bibliographie», 1890). Apez eskualdunei dei egiten die:

berma eta sustenga gure mintzaia sakratua, erlisionearen gure arteko begirale eta lagun maitagarria.

3. Erreboteko jokoaren aldekoak

Liburuska bat eta hiru artikulua dira: «Eskual-herriko eliza bestak» (1896); «Donibane Lohizuneko pilota-partida errebotekoa» (1896); «Donibaneko erroboteko partida» (1897). Azken biak pilota partiden kronikak bezainbeste edo gehiago, aipatu jokoaren goresmen eta argitasun emateak dira.

3.1. *Notice sur le jeu de Paume au Rebot, jeu national des Basques, le plus beau jeu du monde. Explication avec figures. Indispensable aux étrangers.* Bayonne, Lasserre, 1894.

3.2. «Donibane Lohizuneko pilota-partida errebotekoa» (Zaldubi, *Eskualduna*, «Eskual-Herria» saila, 1896-7-3; ik. Adéma, 2006, 24-26. Donibane Lohizunen jokaturako partida ederraren kronika da, alde batetik. Baina kronika bezainbeste, eztabaida-artikulua. Zaldubik dio ez dela Euskal Herrian inon Donibane Lohizuneko bezain besta ederrik, «hoin euskaldunki herriko besta bat arimatzen duten buruzagiek edertzen dute tokiaren fama eta itxura guzia». Eta «deusek ez du hala edertzen herriko besta bat igandez kanpo, nola erreboteko partida batek.». Hain zuzen, besten erdian astelehenean jokatu den partidak izan duela aldarte ederrik, bederatzi aldiz adostu baitute frantsesek (Otharre, Ganixon saratarra...) eta espainolek (Manco, Agustin...), azkenean frantsesek irabaziz.

Baina, Zaldubiren ustez, erreboteko partida horiek are ikusgarriagoak lirakeke, plazak bestelako kondizioakoak balira: luzetasunean 90 metroz azpikoak, bi burutako paretak 7-8 metroko goratasun berdinekoak eta paretak horiek pasatzea beti falta izatea:

oraiko xixtera jokoarekin, erran dugun zolako paretarik gabe, ez daite plazarik aski handirik.

3.3. «Donibaneko erroboteko partida» (Zaldubi, *Eskualduna* 532, 1897-8-27, 1. or., 1. Zerrendan; Ik. Adéma, 2006, 26-28). Artikulu hau ere aitzinagokoaren tankerakoa da: partida eder hori («Donibane Lohizuneko plaza handian, jokatu da, aspaldi ikusi izan den erroboteko partida ederretarik bat.») estakurutzat hartzen du Zaldubik erreboteko jokoaren alde egiteko. Eta partidako gorabeherak eta bitxikeriak («bi aldetako hoberenak

eta aitzindariak, biak beso motxak») kontatu baino gehiago apezpikuaren presentzia, haren autoritatea eta anjelusaren ohitura zaharra ohartarazi nahi die irakurleei:

erran behar da, gauza guziak jaun aphezpiku baten beraren gostukoak eta ohoratzekoak ziren. Lehenik, plazan sartzeko musika: Harispe jeneral zenaren xazur eskualdunen martxa. Gero Yaun Hauzaphezaren agur eta ongi ethorria jaun aphezpikuari bere kargudun lagunekin, eta harat bilduak ziren bertze asko jaun handiekin. Hamar pilotariak, plazan sartzearekin, presentatu ziren bi lerrotan, jaun aphezpikuaren aitzinera, agur egin zioten denek batean, eta jaun aphezpikuak benedikatu zituen. Bi tronpetek jo zuten sagarako airea eta jaun aphezpikuak, bera xutiturik, ikusi zuen plazako jende guzia, eta pilotariak ere, joko utzirik Anjelusaren erraten xutik eta buru-has... Ukhitua zen bihotzeraino; erran zioten bere aldekoek, hori zela eskualdunen usaia. Kasik uste izateko zen harentzat elizako ofizio batean zela.

Bertzalde, partida etsenplutzat hartzen du Zaldubik joko horren bikaintasuna –plekaren gainean– azpimarratzeko eta joko pitzarazteko:

Eskualduna indarrez, zalutasunez, antzez, eta buruz zer den irakusterat ematen duen joko...

Ordea, plekako joko:

bethi pareta handi bati jo eta jo eta bethi jo;...bethi pareta horri buruz, bethi elgarri giblez edo saihetsez...Yokoaren erdia denek bethi paretari eginaraz; ...pareta jokoz nausi...eta gero bethi jo berak edo berdintsuak, guziz kintze iraukorretan; ...buruzko antze guti; ...oraiko asko zaharrek diotena; plekako joko, lehengo denboretako haur joko; kaskoin joko!...

Hala ere, erreboteko joko bere gisa utzia egon da zenbait urthe honetan, plekako joko anitzek nahiagoz. «Gure hondar errobotlariak zaharregitu dire eta heien ondokorik ez zaiku nihundik ageri...». Partida eder hori Goienetxe Donibaneko auzapezari esker jokatu da, nahiz hamar errebotlariarik biga baizik ezin atzeman frantsesik, bertze zortzi pilotariak espainolak izanik:

denek diotena hau da: asma ahalikakoak egin behar litezkeela Eskual-herri guzian, erroboteko edo laxoko jokoaren berriz pitzarazteko: bertzenaz eskualdunen ohoreak egin du.

Artikulu honek erreakzioa sortu zuen: irakurle batek Zaldubiri kontra egiten dio, erreferako joko (errebotekoa) zergatik ez den modan azalduz (Eskual Herria: «Pilotarier», *Eskualduna*, 1897-10-29).

Zaldubiren liburuskak eta artikulu hauek bat datoz zenbait tradizionalistak erreboteko joko berpizteko eta blekaren gainetik ezartzeko ahaleginekin; esaterako, Goienetxe auzapezak Donibane Lohizuneko 1897ko Euskal Tradizioaren Bestetan eginikoekin.

3.4. «Eskual-herriko eliza bestak». Artikulu hau 1899an *Eskualduman* agertu zen lehen aldiz (Zaldubi, E 626, 1899-6-16, 1. or., 1. zer.). Testua be-

rringinda, berriz 1908an, egilea hilda gero (E 1107/1108/1109, 1908-VI-25; VII-3, 2.a 1. or.; VII-10). *RIE*Ven ere bai, egileak 15 egun hil baino lehen aldizkariari emanik (*RIEV* 2 1908, 83-89; ik. Adéma, 2006, 28-33). Artikulu luzea da, lau partetan banatua. Parterik luzeena (4.a) erreboteko plazaren eta jokoaren erregelen deskripzioa da, bai eta nola behar litzatekeen sustatu gazteria joko horretan, zeren eta «egintza edo obra on beharrentarik da gazteriaren onheski libertiartztea».

Hona zer dioen, laburbilduz: igande bezperetarik lekora, lege da pilota partida bat bederen joka dadin. Jakintsu batzuek espantu handiak dituzte gure erreboteko pilota partidez. Baina Frantzia parteko Euskal Herrian aztura zahar guztiekin batera erreboteko jokia galduz doa; ordea, Espainia alderdiko euskaldunak azkarkiako atxikiak dira beren arbasoen denboretako ohitura guztiei.

Euskal-Herrian ez daiteke behar bezalako bestarik erreboteko partidarik gabe. Ordea, mutil gazte gehienak igande eta besta egunetan ostatuetan edo zokoetan sartuta egon ohi dira. Beraz mutikoak gaztedanik joko hori ikastera bultzateko neurri praktikoak hartu behar lirateke: ar-aldi bakoitzeko pilota eta xixterak utzi, ederka ararazi, sariak eman. Ez, ordea, pilotari ofizioa har dezaten bultzata, «bertze bizimodu eta irabazbide ohikoak lehen baitire». «Lehen ez zen pilotaririk pagatzen...partida handi batean agertzea orori eder zitzaien», nahiz apustuak baziren.

Plazaren gaineko eztabaidak

(«Diote zenbeitek, oraiko xixterekilako jokia errobotean gaitzegia dela») aintzat hartuta, gehienek iritzia azaltzen du, bai eta jokoaren lege eta gorabehera premiatsuak deskribatzen. Azkenik, joko horren miresle edo bultzagileen artean, Suediako erregea eta A. Abadia aipatzen ditu, azken honek sariak eratu baitzituen: «Sari horietan handiena erreboteko pilota partida batentzat zuen...»;

bere azken egunetan gaitzi zitzaion erreboteko jokia utzia izatea.

Aipatzekoa da Zaldubi pilotazale gisa famatua izan zela. Apaizek eta herriko buruzagiek erreboteko jokia eta pilotariak ohoratu behar zituztela zioen:

bezperetarik lekhora, lege da pilota partida bat bedere joka dadin herriko pilotari hoberenen artean: gisa ere da, apezetarik hasirik, herriko buruzagi, etxeko jaun, beren burua zerbeit daukaten zahar eta gazte guziak, dohazin orduan errebotera, eskualdun legezko jokoiari eta pilotarieri ohore egiteko.

Hala egiten omen zuen Zaldubik, Daranatzan arabera (1908, 123). Ez da harriztekoa beraz pilota partida bat kontatzen duten bertsoak «Musde Zaldubi koblakariari» eskainiak izatea (J-B Etcheberri, «Cambo», *Eskualdun Ona* 36, 1904-09-09; 6 bertso); Kanbon ospatu pilota partida bat, mugaz honaindiko eta haraindiko pilotarien artekoa, kontatzen dute 6 bertsoetan. Zaldubi Kaskoia Hazparneko pilotari famatuaren adiskide izan zen; Zaldubiren «Pilotariak» (1890) bertsoetako 7., 8., 9. bertsoak haren goresmenekoak dira (Adéma, 1991, 175-176).

4. Euskara-japonieraren arteko sinonimia ustezkoaz

«Curiosités de synonymie basque-japonais (Zalduby, *Semaine de Bayonne*, Variétés, 1906-09-19/26/29; 10-6/10/13/20; lehen atala ik. Adéma, 2006, 33-35). Zaldubik 1906ko uztailaren 1ean sinatua eta zazpi ataletan *Semaine de Bayonne* kazetan argitaratua da artikulu edo lan luze hau. Ingeles-japoniera hiztegi batez baliatuz, japonierazko eta euskarazko hitz eta toponimo ugari hotsez bat zetozela, ez esanahiz, ohartarazi zuen. Ikaslan edo bitxikeria jakin-garria da, zientzi asmorik gabekoa.

1905ko gerlaren ondotik japoniera eta euskararen arteko balizko kidetasunak jakingura sortarazi zuen (ik. G. Lacombe-ren «La langue Basque et le Japonais», *Eskualdun Ona* 24, 1905-6-23). Mugaburu, Tokyoko arzapezpiku euskalduna adiskide baitzuen, hark Japoni buruz emaniko eskola batzuen ondotik abiatu zen Zaldubi kidetasun bitxi horiek aztertzeraz.

5. Bestelakoak: argitaratuak eta gabeak

Laborariendako artikulu bat: «Laborariak! Ez oraino etsi! Irakurrazue hau!» (Adéma Zaldubi, *Eskualduna* 495, 1896-12-11; ik. Adéma, 2006, 23-24). Kaskoina pilotari ospetsuaren gertaldi baten kontakizuna da, laborariendako bihotz altxagarri (1896). Menturaz, beste artikulu eta idazlan batzuk ere argitaratu zituen Zaldubik aldi hartako kazetetan.

Alduderi buruzko liburuskak.

Argitaratu gabe utzitakoen artean: 1) Daranutzen arabera, euskaldunei buruzko historia ikaslan bat, euskaraz idatzia (8). 2) Egunkaria, Zaldubik 30 urtez idatzia eta Senpereko Dourisboure familiak oraino atxikitzen duena. 3) Sainduen biziak, argitaratu berriak. 4) Predikuak (aurki argitaratzekoak).

6. Predikuak sainduen biziaz

Senperen, Euskaltzaindiak eskaini dion omenaldian (2007/12/20), H. Duhauk *Predikuak saindu batzuen biziaz* liburua aurkeztu du (Euskaltzaindia, 2007, *Euskaltzainak* bilduma). Iragarri du ere Zaldubiren eskuizkribuetarik beste bi prediku liburuki argitaratuko dituela. Beraz orain badakigu Zaldubi predikalari ere izan zela hainbat herritan. Irakurtzeko denbora izan baitugu, hemen *Predikuak saindu batzuen biziaz* obraz mintzatuko gara. Liburu honen edizioaz, ik. ERANSKINA.

(8) «M. Adéma est auteur d'une étude historique sur les Basques dont la mise au net s'arrête au XIIIe siècle, à la bataille de las Navas de Tolosa; elle est écrite en basque» (Darantz 1908, 123).

6.1. Hamar prediku edo sermoi dira: zortzi, santuen panegirikoak (jondoni Bixintxo, j. Joanes Batixta, j. Petiri, j. Julianano, j. Zipriano, j. Martine, Santa Luzia), bi Ama Birjinari buruzkoak (Andredena Mariaren Zeruratzea eta Maria Nota Gabea edo Sortzez Garbia, dogma hori azaltzen duena). Hemen laburduraz izendatuko ditugu: Bix, JBat, Pet, Jul, Zip, Mart, Luz, Andr, Que soy. Aipatu saildu edo Ama Birjina patroin ziren herri zenbaitetan Zaldubik predikatuak dira (zenbait bederen), eliza-besten kariatara.

Egileak ez dio, espreski bederen, noiz edo non predikatuak edo predikatzeoak izan ziren edo ziratekeen baina argitasun batzuk ematen ditu, eta horiei esker, uste dugu: jondoni Joanes Batixtarena Hazparden egin zela, hango bikario izendatua izan eta laster (1854), eta gainera Zaldubiren lehena izan zela; j. Petirirena, Senperen (1855); j. Julianorena, Ortzaizen (Duhauk dioskunez); j. Ziprianorena, Lekornen; Santa Luziarena, Atharratzen; Ama Birjina Nota Gabearena (Que soy era Immaculada Conceptiu) 1856koa dateke; j. Bixintxorena, 1870 edo 1871koa (data hau kalkula daiteke egileak hasieran ematen dituen argitasun zenbaitengatik); Andre dena Mariaren Zeruratzearena ez dakigu predikatua izan zenetz (edo soilki predikatzeo prestatua).

Beraz batzuk egilea apaiztu eta lehen urteetakoak dira (1854-1855-1856), Hazparden bikario egon zen aldikoak (1854-1860): JBat, Pet, Jul, Que soy. Zaldubiren lehen prosa idazlanak, dirudienez. Beste batzuk geroagokoak dira, Bidarraiko erretore (1860-1871) edo Atharratzen egon zen garaikoak (1872-1890): Bix, Luz, Zip, Andr, Ext; menturaz, oro Baionako kalonje izendatua izan baino lehenagokoak. Beraz I. eta II. Inperio garaikoak batzuk, Errepublikara garaikoak beste batzuk. Itxuren arabera, bi ez daude osorik (j. Julianano, Santa Luzia).

Jondoni Bixintxorenean egileak bere biziko xehetasun bat kontatzen digu: Erroman izana zela, katakunbak ikusten (Bix 70).

Zaldubik gogoko zituen sailduen biziak; ongi izate materiala eta progresoa jainkotu dituen mendearen kontrako antidoto direla esango du Joanategiren liburuari buruzko artikuluan (1890, ik. 2.2). Kantika batzuetan ere garbi adierazi zuen santuen eta, esan dugunez, Andre Mariaren alderako jaiera: «Jondoni Petiri edo Piarres Apostoluaren kantika», «Santa Luzia» (Adéma, 1991, 77-79, 91-92). Zaldubik sermoi moral gisa mamitzen ditu santuen bizitzak. Bestalde, pentsatzekoa da Zaldubik eta Joanategik elkar ongi ezagutzen zutela, Joanategi Altzain (Zuberoan) egon baitzen erretore eta han egin *Ehunbat sailduen bizitzea* (1876), Zaldubi Atharratzen egon zen denboran; menturaz Joanategik ezagutzen zituen Zaldubiren predikuak eta honek ere segurki haren liburuak, elkarren eite baitute hizkeran eta grafian Joanategiren aipatu liburuak eta *Sailduen bizitzeak* (1890) eta panegiriko hauek. Joanategiren 1876koak Zaldubiren santu guztiak hartzen ditu, baina irakurtzeko egina da; ordea, Zaldubirenak predikuak dira, elizari goraki entzunaraztekoak, ohiko erretorika eta teatraltasunarekin. Baina bai Joanategirenek bai Zaldubirenek kontatzen

ondotik irakaspena daukate; kontakizuna antzekoa da, eta irakaspena berbera (zenbait predikutan bederen): adib. kurutzeari edo penitentziari atseginez loztea (Bix); etsaiei barka eta maitatzea (Ext), karitatea edo maitasuna (Mart).

6.2. Zaldubiren arabera, sailduak giristinoentzat etsenplu dira eta ararteko; haien bertuteak, imitatu beharrekoak (Zip 211, Bix 69). Kristautasunaren lehen aldiak eta Erdi Aro goiztiarreko santu haien balentriak historiako gertakari nagusiak baino handiagokotzat dauzka egileak, gizarte paganoan lege berria ezarri baitzuten eta Eliza eraiki. Haiei esker, «Huna hemezortzi ehun urte Erromako hiriarren barnean badagola Jondoni Petiriren ondorioko gizon bat munduaren parte gehienari manatzen diona» (Pet 126/135).

Santu eta martirien panegirikoak tradizio handikoak baitziren, Zaldubik predikugai haien edukia bere aldiko gizarte-egoerara egokitu zuen. Bertuteen artean, adib. modestia (Luz), kastitatea eta birjinitatea (Jul) predikatzean, tokatzen zenez, jokabide moral zorrotza eta garratza –egungo begiez ikusita–, erakutsi zuen:

Dohatsu espos Jainkotiarrek, aldareen oinetarat, Sakramendu handi hartarat hurbiltzen direnak, bihotza garbirik, zeruko benedizioak nasaiki ardiesteko gisan, eta ez Jaunaren madarizoneak aintzinetik merezitu ondoan, eta ez bekatuan ihauska bekatua bera bezein deskustagarri beren buruak Jainkoaren begietan ezarri ondoan. (Jul 146/151).

Zaldubik etengabe dio mundua engainua dela, gizakiak naturaleza duela, naturalezaren gutuziak eta bizioak nagusi direla gizarte paganoan (Pet 130); horregatik askok erlijioa higuin dutela:

uste duzue pagano denbora hetan zirela bakarrik gure erlisioneari gerla egiteko arrosainak? Berdintsu da orai ere: ezen orai ere munduak naturaleza bera du. Gizonaren izpiritua orai ere egiari nekez behatzen da. Gure bihotzak orai ere pasione edo janiza berak ditu; bardin orai ere makurrerat, gaizkirat eta biziorat ekarria da (Bix 55/71).

Beraz aita familiakoei haurrak giristinoki hezteko eginbidea ezartzen die: «Zain gazte horiek, pendura suhar eta hezgaitz batzuek ez dezoten gaina har» (Zip 192/207). Funtsean, erlijioaren manuak predikatzen ditu; hau da, «Jaunaren legea» (Zip 211), edo «girstino legea» (Bix 72).

Zaldubik erlijioaren alde kartsuki jardutea dauka balio nagusizat:

arren munduaren izpirituak (...) ez du maite jainkotiarrik, bere gogorakoago ditu beren fedean hotz eta erlijioean lazo direnak. Nihor ez hil, deus ez ebasi, horra munduaren gogorako prestutasuna; ez da gaitz, bainan girixtino batentzat ez da aski. Jondoni Extebe bezala suhar izaitea fedean, kartsu erlijioean, Jainkoaren izpirituz betea, munduko goiti-beheiti guzietan, horra gutartean zeri behar ginioken eratziki estimurik eta ohorerik gehiena (Ext 272-273/287).

Bere mendea paganoen denborarekin parekatzen du: «Jadanik gure Aita Saindua preso dugu, paganoen denboran usaia zen bezala... Zertarat ote goa-

zi?» (Bix 56/72). «Lehen eta orai» topikoaz baliatzen da lehena –martirien sakrifizioko garaiak– goraiatuz: «Orduan girixtinoek arrozoinatzen zuten girixtino gisa, orai girixtinoek mundutar pentsatzeko manierak dituzte» (Ext 272/286).

Halaber bere aldiko euskaldunak lehenagoko euskaldun zaharrekin konparatzen ditu eta salatzen haien gizarte-jokamolde batzuk erlijioaren aldera, batez ere beranduagokoak diruditen predikuetan (Bix, Zip, Luz, Ext). Adib., «lekuan lekuko gisa» edo orekikoa egitea:

hots, eskualduna, altxa, eia, kopeta hori, girixtino bahaiz ez duk hiri kopeta horren apaltzea, bainan bai bertzeri apalaraztea. Errotek: «Ni, girixtino naiz, eta zueri behatuz, orduan aree nahiago.». Ez ordean, o, eskualduna, ez haiz eiki orai lehengo hura. Mundua kurrituz, ikasi duk lekuan lekuko gisa egiten. Han menturaz ahalke izan haiz fededun arrazatik hintzela irakustez...Ez huen menturaz hortako hemendik hanbat urrun ateratzearen beharrik...To! hurbileko hiri hortan; to! merkatu horietan; to!, herriko ostatu hortan...Arrotz baten ikustea aski, fedegabeekin fedegabe, juduekin judu, turkoekin turko...Harritu zaik hire girixtino odola...Ukatzen hau Eskual-herriak (Bix 61-62/74).

Ezen, girixtinoak, huna oraiko denboretan guziz, gutartean gertatzen den gauza desohagarri bat. Zoazte hulako konpainiarat: nor da han gehienik, ausarkienik mintzo dena? Hulako edo halako, orok dakitzagun arrozoin batzuen gatik, erlijionea eta bertutea begietan hartua duena (Ext 276/288).

Beraz martiriak protagonista direneko predikuetan, tonu gudukari, gora eta teatraz zehatzen ditu erlijioari gerla egiten diotenak (Bix) edo «etsaiarekin gurekin baino akortago» direnak (Luz 265). Garaiko beste idazle batzuen ikusmolde bertsua darakus bere aldiko euskaldunak lehenagokoekin konparatzean (adib. Fr. Innocentius-ena), edo erlijioaren aldeko jarrera fermuan (adib. Hiriart-Urruti, Arbelbidek etab.ena). Tonu ezkorra nabari da prediku batzuetan, erlijioaren etorkizunaren kezkarekin batera (noiz arte libre izanen ote den praktikatzea, adib. Bix, Jul, Luz); bere aldiko denboren eta martirien aldikoen arteko analogia egiten du, orduko judu eta paganoen eta bere denborako erlijioari gerla egileen artekoa (Bix, Ext). Atsegin ez erakusten ditu santu martiri haiek etsaiei ihardokitzen: «Emazu hor, Saindu maitea; zu bezalako bat da eder ikustea erlijionearen etsaiei ihardokitzen; zu zare zu, Jesukristoren egiazko soldadua;» (Ext 275/288). Edo San Martin paganoen tenploak suntsitzen. Eta beti Zaldubik Elizaren (erakundearen) baitan fedea izatera deitzen du (Pet). Bestenaz, Zaldubik beti eskal gizarteko jendearen jokabidea du gogoan, irakaskizuna zehazterakoan; adib., auziei uzteko dei egiten du (Zip 207). Ezaguna da ere egileak Andredena Mariari dion debozioa; haren laudoriozko bi predikuetan bozkariozko tonua darabil, baita Hazparneko bere lehenean, Joanes Batixtarenean.

Beraz badirudi Zaldubik II. Inperioak eta geroago III. Errepublikak ekarri gaitzak kritikatzeko dituela. Horregatik maiseatzen ditu, adib., ohore eta kargu gose direnak (Zip 206). Ordea, bere denborako enperadorearen inperialismok

ekarri makurren kritikarik ez da ageri. Errusiarekiko gerla zeharbidez aipatu ondoan dio:

beti txarrenak amore maitea gauzetan den naturalena zait (Pet 128).

6.3. Eliz oratoriako genero jakinekoak izanik, erretorikoak dira erabat konposizioz, apainduraz, mintzairaz, deklamazioz (jestu, ahots etab.). Arruntki, egitura berekoak: exordio edo sarrera, gaiaren azalpena edo kontaera, eta ondotik irakaspena eta bukaera. Sarrerek luzeskak dira, topiko jakinez beteak (bereziki apaltasunaren simulazioa), eta Mariari otoitzarekin (Ave Maria) bukatuak. Gertaeren kontaera da forma nagusia panegirikoetan, azalpenak lagunduta; argumentazioa, Ama Birjinari buruzkoetan, dogma ezarri berriak baitziren (Que soy), edo geroago ezarriko zirenak (Pio XII.ak Andredena Mariaren zeruratzearena, 1950ean). Autoritateak, hots, latinezko latinezko zitazioak, ugariak dira (halakorik ez da Joanategiren aipatu liburuetan).

Apaindurazko figurak ere oparo darabiltza: alde batetik, ideiak azaltzekoak eta giroa sortzekoak, hipotiposi eta konparazio zenbaitek lagundurik; bestetik, entzuleekin bat egitekoak. Ideien amplifikazioa egitura paralelistikoen eta errepikapen figuren bidez lantzen du: paralelismoa (3 edo 2 osagaikoa), antitesia, anáfora, epanalepsia, sinonimia etab. Entzuleekin bat egiteko figurak ustiatzen ditu: *communicatio*, *exclamatio*, galdera erretorikoa, *dubitatio*, eztabaida simulazioa, *sermocinatio* eta *dialogismoa*, apostrofea...Gehienak sendimendua, emozioa adieraztekoak dira.

Ohargarria da apostrofearen eta bere aldaeren (irakurleari alokuzioa, inbokazio, exekrazioa, esklamazioa) erabilera ausart eta ausarkia. Bereziki hitanozkoa: hizlariak munduari (JBat 104), Piarresi (Pet 134), gizonari (Mart 231), jende basari (Mart 232), deabruari (ohi zaionez, hala Joanategik ere), lege «*madarizionezko*»ari (Que soy 251). Zuka bidezko apostrofea ere ageri da: hizlaria Mariari zuzentzean (Andr 178) edo j. Martini (Mart 232), j. Piarresi (Pet 134) edo Galileako gizonari (Andr 179). Hitanoa dialogismoan ere bada-rabil egileak, apostrofean ez eze: Jesusek Piarresi (Pet 131); aingeruek Martini (Mart 233), enperadoreak Martini (Mart 233), lapurrek Martini (Mart 234), pagano batek Martini (Mart 236). Zaldubik hitanoa arruntki erabili ohi du elizan; 1877ko liburuan apaizak hitanoz mintzatzen zaio bere buruari (ostia saildua haustean, 111-112), edo gaizkiari (ongiari, ordea, zuka, 74).

Hizlariaren kontaera eta azalpena oso teatralak dira (ez hala Joanategiren kontaera, bukaeran bereiz ezartzen baitu irakaspena). Kontatzerakoan, hizlariaren ahotsa dibertsifikatzen da: irakurlearenarekin bateratzen da edo santuari zuzentzen zaio (Zip 280); hizlaria suspentsea sortzen saiatzen da galdera bidez (Jul 150). Ahozko kontaera-estiloaren erabilera nabarmena da, entzuleekiko hurbiltasuna bilatuz: aditz nagusiaren elipsia (Mart 235), adierazpide enfatikoak, esklamatiboak: *Nor harritu, X harritu, (...), Bedere bedere, (...)* (Ext 291), *Iduritzen zaiku barkhatzea bainan xoilki barkatzea, (...)* (ibid. 292), *Hek ere bedur!* (Jul 150).

Kontaera eta azalpenean mintzaira enfatikoaz baliatzen da, irakaspenean hizkuntzaren funtzio konatiboaz (bereziki inperatiboa), baita sententzia estiloaz. Zaldubik euskara argia darabil, euskalkiz lapurtera, hiztegiz zabala, ulergarria, ez garbiegia; lapurtera klasikoaren oihartzunak sumatzen dira, adib. mende-perpausetan, baita Axularren eragina pasarte batzuetan (Zip 206-207).

7. Ondorio batzuk

7.1. Euskaldunen artean euskara erabiltzearen aldekoa izan arren, frantsesez idatzi eta argitaratu zituen idazlan batzuk: neurkerari eta japoniera-euskara konparazioari buruzko ikerlanak, tradizioei eta erreboteko jokoari buruzko mintzaldi, artikulua eta liburuskak. Maila gorako diskurtsorako eta gai teknikoak garatzeko frantsesa erabili zuen Zaldubik; gainera, entzule edo irakurle zituen jende ikasi horiek, guztiak behintzat, ez ziren euskaldunak, eta euskaldunak ere ez zeudekeen gai ideologikoei buruz euskaraz entzuten edo irakurtzen ohituta. Hala ere, mintzaldi eta artikulua ideologiko batzuk, bai eta erreboteko jokoaren erregelen deskripzioa, maila hein bat gorakoak edo teknikoak dira, edo jakintza maila handiko euskaldunentzat eginak. Erlijio gauzak, ordea, beti euskaraz lantzen bide zituen.

7.2. Erran dezakegu prosa-idazlanetako gaiak bertsoetan ageri direnen paretsukoak direla. Ama Birjinaren debozioak Zaldubiri liburuskak eginarazi zizkion (lehen, apezpikuak manaturik), kantikekin osatuak. Hain artoski eta aratz kaligrafiatzen zituen predikuek haren predikalari alderdia agertu digute, ez baikenuen ezagutzen. Horiek guztiak Zaldubiren erlijio-pentsamoldea erakusten digute (baita hizkuntzamoldea, estiloa etab., noski). Baina sainduen biziak ez eze istorio eta jostatzeko liburuak ere behar zirela zioen.

7.3. Zaldubik argitaraturiko mintzaldi eta artikulua franko ideologikoak dira, erran nahi baita horietan egileak bere ideiak azaltzen edo garatzen dituela neurtitzetan baino naharoago, xeheago. Zaldubiren jarrera ohargarria da: etxe onekoa eta ikasia zenez, apeza eta jaun kalonjea, bere burua elite baten (elizgizon, jende ikasi, euskaldun etxe zaharretako noblezia) partaidetzat zeukan, eta alderdi baten (*xuriak* zeritzatenen) partaidetzat ere. Euskal Herriaren izenean mintzo zen, «egiazko euskaldunen» izenean, «euskalduntasunaren ohorea»ren izenean. Euskaldun izatea, euskara, Euskal Herria, euskal naziotasuna («notre nationalité») maite zituen, kenka larrian zirela uste zuen eta gai horiez mintzatzean tonu hein bat epikoa zerabilen.

Ideologiaz lege zaharrekoa edo tradizionalista zen: euskaldunek beren tradizio zaharrak fermuki atxiki zitzatela nahi zuen; arrotz lege, dotrina, moden kontra borroka ari zen, frantziar Estatuak sustatu uniformizazioaren kontra, horrek euskaldunen eta euskararen desagertzea ekarriko zuelakoan. Hegoaldeko Pizkunde giroak eta Donibane Lohitzuneko Euskal Bestek (1892, 1894,

1897) eta Azpeitikoek (1893) hats eman bide zioten borroka ideologiko eta politiko gaitzen egun haietan euskaldunen bereiztasuna eta beregaintasuna, bai eta batasuna (Zazpiak bat) oihukatzeke, ipar eta hego, neurtitzez bezala hitz lañoz ere; horregatik izan da ongi hartua euskaldunen artean. Ohargarri da ere euskaldunen historiarekiko zuen interesa; horretan urrats bat egin du agian, historia zerbait euskaraz idaztean.

7.4. Zaldubik bere ideien ondorio praktikoak bilatzen zituen. Euskara gizartearen erabili behar zela predikatu zuen bere mintzaldi eta artikuluetan; ezagun da euskararen gizarte egoeraz kezkatua zela, batik bat Iparraldekoaz. Jokamolde batzuk ere proposatu zituen: elkartasunezko ezaugarri bat erabiltzea, adib. orratz bat («Les Traditions du Pays Basque», 1887); euskaldunen artean beti eskuaraz mintzatzea, eta, huts egitean, batak besteari ohartaraztea keinu batez, edo erdarari euskaraz erantzunez. Eta gero, euskara maitetasunez erabili behar zela zioen. Neurri praktikoak bilatzen zituen halaber erreboteko jokoak sustatzerakoan, mutiko gazteei nola lagundu azaltzen zuelarik. Haize kontra ari zen, noski.

7.5. Bere pentsamoldea labur, biribil eta graziaz kantatu zuen koblakaria eta euskal bertso-neurkeraren teorialaria ez ezik prosa idazle landua izan zen, baita frantsesez ere. Lapurteraz idatzi zuen eta idaztanka bere-berea du, beti argia eta jendearen ahoko mintzamoldearen eraginezkoa. Bere aldiko euskal idazleetan utzi duke aztarnarik (adib. Hiriart-Urrutigan). Euskal literaturak haren prosa-idazlanak aintzat hartu beharko dituela, uste dut.

Bibliografia

- ADÉMA, GRATIEN (ZALDUBI), 1875, *1875an / Jubilau urthe Sainduan / Bazco biharamun eta hirugarrenean / Lourdesen eta Betharramen / Escual herritic pelegin cirenen / orhoitzapena*. Baiona, Andre Lamaignere alharguntsa. 72. or.
- , 1877, *Escualdun / Pelegrinaren / bidalzailea. Gr. Adéma aphezac egina*. Baiona, Andre Lamaignère alharguntsa. 178 or. + Appendice à l'usage de ceux qui ne sont pas initiés à la prononciation du dialecte basque employé dans ce livre, (I-IX).
- , 1894, *Notice sur le jeu de Paume au Rebot, jeu national des Basques, le plus beau jeu du monde. Explication avec figures. Indispensable aux étrangers*. Baiona: Lasserre.
- , 1899, *Art poétique basque. Eskualduna*, 1899 (atalka argitaratua).—Ik. Adéma (Zaldubi), Gratién, 1998.
- , 1991, *Gratién Adéma Zalduby. Kantikak eta neurtitzak*. EEE. A. Bengoetxearen edizioa.

- , 1998, «Art poétique basque Adéma «Zalduby»rena», *Lapurdum*, III, 1998, 77-101. Xabier Altzibarren sarrera eta edizioa.
- , 2006, «Adéma-Zaldubiren hitzaldi, artikulua eta kantu zenbait», *Lapurdum* XI, 2006ko azaroa. 7-39. X. Altzibarren sarrera eta edizioa.
- , 2007, *Predikuak saildu batzuen biziaz*. Bilbo: Euskaltzaindia. Euskaltzainak bilduma. Henri Duhauen sarrera («Bildumagilearen bizpahiru oharpen», 39-43) eta edizioa.
- ALTZIBAR, XABIER, 1998. Ik. Adéma, Gratien (Zaldubi), 1998, 2006.
- , 2006. Ik. Adéma, Gratien (Zaldubi).
- BENGOETXEA, A., 1991. Ik. Adéma, Gratien (Zaldubi), 1991.
- DARANATZ, J. B., 1908, «Le chanoine Adema». *RIEV* II (1908) 121-124.
- Dona Phaleuco agertceac*, 1876, Pau, A. Menetière.
- DUHAU, HENRI, 2007. Ik. Adema, Gratien (Zaldubi), 2007.
- ETXEPARE, JEAN, 1909, *Buruxkak*. Tours, Mame. –1992, EEE, Klasikoak 59, I. Arrigainen edizioa.
- HARITSCHELHAR, J., 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet Etchahun*. (Texte-Traductions-Variantes-Notes), *Euskera* (1970).
- HIRIART-URRUTI, J., 2004. *Jean Hiriart-Urruti. Ni kazeta-egilea naiz. Artikulua, berri, istorio*. Labayru Ikastegia-BBK Fundazioa. Bilbao. X. Altzibar-en edizioa.
- INTXAUSPE, IMMANUEL, 1894, *Maria Birjinaren hilabetia*. Paue: Vignancour.
- TOUYAROU-PHAGABURU, ELENA, 2007, *Gracian Adema Zalduby (1828-1907)*. Eusko Jaurlaritza, Bidegileak.
- URKIZU, PATRI, 1997, *Anton Abbadiaren koplarien guduak. Bertso eta aire zenbaiten bilduma*. 1851-1897.
- VINSON, JULIEN. 1991. *Bibliographie de la langue basque*. I. Paris. –1970, Oosterhout, Pays Bas, Anthropological Publications (aipamenetan beti 1970ko edizioko zenbakia ezarri dugu, ez orrialdea).
- XARRITON, P., 1985, «Gratien Adéma Zalduby-ren bizia eta lanak». *Mundaiz* 29 (1985).
- , 1992. «J.B. Elissamburu eta Gratien Adema», *Euskera* (1992-1), 55-63.

ERANSKINA

Gratien Adema Zaldubi. Predikuak saindu batzuen biziaz. Euskaltzainak bilduma. Euskaltzaindia. 2007. Argitalpenaren paratzailea: Henri Duhau.

H. Duhauk paratu edizioa bikoitza da: Zaldubiren prediku bakoitza lehenik faksimil eran eskaintzen du eta ondoren jatorrizko testuaren egokitzapena egiten, bai eta ohar ugari hitzak errazago ulertzeko. Faksimilak Zaldubiren letra garbi eta zuzena agertzen du. Duhauren edizioa egokitu da ortografia eta puntuazioaren aldetik ere; ortografia modernoan ezarria da, Iparraldeko ahoskera batzuk gordez, bereziki *r* ondoko *h* zenbait (*orhoit* etab.). Baina ediziozileak Zaldubiren jatorrizko idazkera aldatzen du, haren ezaugarri diren hitz *eta* forma asko baztertuz. Hitzaurrean esaten duenez, «Hots, lan hauetan barna –eta orhoit zazpi liburuki izanen direla orotarát–aurkitu dugularik hitz bat hobeagotzat daukagun forma batean (batasunari buruz doalakat)z hura hautatu dugu eta liburu osoan jarri.» («Bildumagilearen bizpahiru oharpen», 40). Hitzaurre honetan Duhauk hitzen aldaketa askoren arrazioa ematen du, beste askorena ez. Ikus ditzagun, zehatzago, edizioaren aldaketa nabarmenak eta zein den Zaldubiren idazkera prediku hauetan eta gainerako idazlanetan (nahiz gainerako predikuak, argitaratzekotan direnak, ez ditugun ezagutzen).

1. Egia da, Duhauk eskuizkribuko huts franko zuzentzen ditu; puntuazioa ere gehienetan egoki jartzen, koma gutxi batzuk izan ezik; inprenta-hutsik ere gutxi uzten du zuzendu gabe. Hala ere, dozena bat hitz gutxienez eta hiru lerro edo esaldi oharkabean «irensten» ditu, ondokoak:

Bix 61, 19. ler. Cer? guirichtino arnegatu herbail lehertu hori?; Andr 174, 23-24. ler., hastia harc higuin cituenac; Zip 193, 24-25. ler. eta baquetceac eguin bidegaberie?; Ext 277, 17. ler. legue zaharreo eta bereciki Moïse profetaren goiti beheiti.

2. Batasunari eta egungo irakurleei begira Zaldubiren hitzen eta adizkien ordezkara batukoak ezartzeak bere alde onak baditu baina hartara testua ja ez da egilearena huts-hutsik edo ez osorik behintzat. Egia da, Zaldubiren idazkeran zalantzak ageri dira hitz askoren formetan, prediku hauetan ez ezik debozio liburuetan, neurtitzetan eta are kazetalanetan; beste hitz eta forma askoren idazkeran, ordea, erregulartasuna dago. Baina edizio honek ez dio horri begiratzen, ez Zaldubiren idazkeran zalantzen artean nagusi diren formei, baizik euskara batuari. Hartara, Zaldubiren idazkerako forma asko, euskalki edo herri-euskara konnotazio edo marka daramatenak, bestelakatuak dira:

2.1. Aditz eta adizkiei dagokienez, hona edizioaren aldaketak (geziak aldaketaren norabidea markatzen du): *gan* eta hartarikoak → *joan*; *erau-*, *-aror-* erroko adizkiak → *-au-* (adib. JBat 81 eracusten darocu → 100 erakusten dauku; Andr 175 «Eman cinerauzquidan → 183 «Eman zinauzkidan). Ordea, Zaldubik prediku hauetan, 1875 eta 1877ko liburuetan, neurtitzetan eta kazetalanetan ere gehien-gehienetan *gan* idatzi zuen; haren idazkeran *-erau-/aror-*

/-au- zalantza etengabe ageri da baina *-aro-* nagusi dateke. Onargarria iruditzen zaigu *dagoka* eta honetariakoak «dauka» → *dauka* aldaketa (Andr 161 ez ahal dagoca (...)) hemen cer dagocadan zuretzat → 178 ...dauka...(...) ...daukadan....), nahiz hasieran (1875, 1877) *-ago-* darabilen maizenik. Baina *-n* bukaerako adizkietan, bereziki aditz izenetan *-i-* artizkia beti ezartzeko arrazoi garbirik ez da ikusten, ezta ere *-te-* → *-ite-* bihurtzeko beti, zeren Zaldubik prediku hauez gainerako idazlanetan *emate*, *errate* idazteko ohitura erakusten baitu, *izaitte/izate* formen artean zalantza erakusten duen bezala, eta gainerako adizkietan, adibide gutxiagorekin, *igaitte*, *egoite*, *jasaite* idazteko joera.

Beste aldaketa batzuek ere ez dukete funts handirik: JBat 81 erran ahal netçazquenen → 100 erran netzazkeenen; Andr 156 beha dieçaguçu → 177 beha iezaguzu, baina Que soy 245 Iracuts dieçadaçue (2) → 251 Erakuts diezadazue; gaiten → gaitezen (Ext 285, 287), diten → ditezen (Luz 267), naite → naiteke (Ext 285), laiteke → liteke. Zaldubiren idazlanetan oro har *gaiten* da nagusi (nahiz *gaitezen* ere badarabilen prediku hauetan), bai eta *naite*, *laite* (*laiteke* ere badago prediku hauetan). Ezin uka, baina, beste aldaketa batzuek anbiguotasun posibleak garbitzen dituztela. Adib. zioen «zion (hark hari)» → zion, esanahi bereko bi forma horiek ageri baitira 1875ko liburuan eta neurtitzetan ere.

Ibili → *erabili* (*dabilca* → *derabilka* etab.) eta alderantzizko aldaketak, egungo erabilerari egokitzean, irakurketa errazten du. Adib. Pet 110 mundu hau noiz nahi horrela itçulica dabilcaten guerthacariac → 128 ... derabilaten gertakariak; Pet 110 bere herritic campo cerbeiten ikhasten (...) nihun ez erabilia → 128... ibilia. Baina komeni da azaltzea Zaldubik *ibili* eta *erabili* «erabili» nahiz «ibili» adierazteko darabiltzala beti, beste idazle batzuek bezala, bereziki lapurtarrek (Hiribarren, Duvoisin, Elizanburutarrak, Zerbitzari etab. Ik. OEH). Aldaketa horrek ez luke zentzurik neurtitzetan: (mihiaz) «Hark dabilka bethitik / Mundu hau dena» (Adéma 1991, 148).

Beste aldaketa batzuk, zuzentasuna edo batasuna bilatzen dutenak, ezta-baidagarri dirateke: Bix 55 Guizonaren izpiritua orai ere eguiari nekhez behatcen da → 71 ...izpirituak behatzen du. (Halaber Andr 180 behatzen balin bazioten herioari); (Que soy) 248 horra cer diagun guciec fermuqui sinhesten → 252 ...dugun...;

2.2. Ahoskera ukitzen duten aldaketa zenbait egiteko arrazoi garbirik ez dugu ikusten. Edizio honetan izen bereziak aldatuak dira: Batichta → Batista, Eliçabeth → Elixabet (JBat 100-105; Petiri → Petri 129, 135 (7 aldiz); Echtebe → Eztebe (beti). Ordea, Zaldubik prediku hauetan ez ezik neurtitz eta kazetalanetan ere gehienetan *Batixta* idazten du, eta *Petiri* nahiz *Petri*. Ondoko aldaketa ere ez dateke ulergarri: Bix 62 burdin behatz zorrotz → 74 ...behatz xorrotx...;

Bokal bilkuretan *-ia* → ea bihurtzen da edizioan (pare bat predikutan): Zip 190 etchian, jendiac, etchia → 206 etxean, jendeak, xehea; Zip 191 chehia

→ 206 xehea; Zip 196 Ordian → 208 Ordean; Mart 222 ordian (...) han berrian → 234 ordean (...) han berean; Mart 227 erortcen denian → 236 ...denean; Mart 228 picatu hurren dutenian → 236 ...dutenian.

2.3. Konparazioa adierazteko hitzetan, aditzlagun, lokailu etab.etan ondoko aldaketak ageri dira edizioan: *bezen* → *bezain*, *bezenbat* → *bezainbat*; *bedere* → *bederen*; *berritz* → *berriz*; *zenbeit* → *zerbait*, *nolazpeit* → *nolazpait* etab. Ordea, *bedere*, *berritz* (hauek ia beti), *bezein*, *beizik* dira Zaldubiren forma ugarienak (nahiz *baizik* eta *baizen* formak ere maizkara darabiltzan). Orobat ia beti *-beit* bukaeradunak ageri dira haren idazlanetan: *noizbeit*, *norbeit*, *nolazpeit*, *norapeit*, *nunbeit*, *zenbeit* (gutiago *zonbeit*), *zerbeit*.

Halaber ez dugu arrazoi garbirik ikusten ondoko kasuetan: *geroz*, *orainik* → *geroztik*, *oraino*. Adib.: Pet 114 Orduco mintzagaile çoragarrieri eta iscribatçaile famatuerei, gueroz ez çaiote nihor orainic nausitu → 130...geroztik (...) nehor oraino nausitu. Onargaria iruditzen zaigu, ordea, *bardin* (prediku hauetan beti) → *berdin* aldaketa, Zaldubiren geroko idazlanetan ere hori delako forma nagusia.

2.4. Beste aldaketa batzuek ere (izenordain, erakusle eta determinatzaile, *-rat*...) gure ustez ez dute funtsik: *nihor* → *nehor*, Zaldubik *nihor*, *nihun*, *nihola* idatzi ohi baitu bere liburu, neurtitz eta kazetalanetan. *Hek* → *heiek* eta *haukien* → *hauen*, *hoikien* → *horien*, *hekien* → *heien* aldaketez esan behar dugu: *hek* dela Zaldubiren idazkeran forma usuena liburuetan, neurtitzetan, kazetalanetan, nahiz *heiek* ere ageri prediku hauetan; *hauen* ez dela Zaldubiren idazkeran ageri, *haukien* baizik; *hekien/heien* artean zalantza dagoela (nahiz *heien* gehiagotan ageri den). Bestenaz *nork nahik* → *nornahik* (Ext 285) aldaketari dagokionez, ez dugu eragozpenik, idazleak bata nahiz bestea noiztenka eta zalantzan erabiltzen baititu; halaber *-ra* → *-rat* aldaketari dagokionez, biak erabiliak baitira eta biak usu, diferentziarik gabe, ustez.

2.5. Euskalki edo herri-euskararen konnotazioa duten hitzen formen aldaketak ugariak dira. Hona edizioaren aldaketen adibide batzuk:

Bix 62 khindacha → 74 gindaxa; Pet 109 Alainen → 128 Alabainan; Pet 124 gonbertitzen → 134 konbertitzen; Luz 262 hirur → 266 hiru; Andr 155 aingeruzco mintçaian → 177 ...mintzairan; Andr 163 autor saindu batçuec → 179 autore...; Andr 168 axeguineguingarriena → 181 atsegingarriena; Zip 193 Çueri galdeguiten dautçuet → 207...galdetzen dautzuet; Zip 187 errecibitcearequin → 205 errezebitzearekin; Zip 192 errecibituricaco → 207 errezebiturikako; Zip 187 iracuspenez → 205 erakaspenez; Zip 192 iracuspen salbagarriez → 207 erakaspenez...; Zip 188 curaye eta çucentasan → 205 kuraia...; Ext 280 Hauche da curayea → 290...kuraia; Zip 189 mespreciorequin baicen → 205 mespretxurekin baizik; Mart 225 mesprecioa → 235 mespretxioa; Zip 202 hain gurutzezcoa → 210 ...kurutzezkoa; Mart 213 gaitziru → 231 gaitzuru; Mart 229 mobimenduaren hartcen → 236 mogimenduaren ...; Mart 229 combidatu zuen → 237 gonbidatu...; (Que soy) 242 phoçoatu (...), phoçoatu-

ric (...), phoçadura (...) → 250 pozoindatu (...), pozoindatuak (...), pozoindu-
ra (...); (Que soy) 243 colpe hortaric guericéan → 250 ...gerizan; (Que soy)
243 negurri gabeec → 250 neurrigabeek; (Que soy) 243 kizcailtcerat → 251
kiskailtzerat; (Que soy) 245 hoin gora → 251 hain gora; (Que soy) 247
eguilea, eta eguinaraztailea → 252 egilea eta eginarazlea; Luz 260 arroçoine-
rat → 266 arrazoinerat; Luz 263 erresina → 267 errexina; Ext 274 adichki-
dantzazco patu bat → 288 paktu bat; Ext 280 halaco indarric → 290 holako...;
Ext 283 holacoc cernahi eguin daut → 292 ...holakoak...; Ext 284 exaiei →
292 etsaieri.

Ordea, Zaldubik beti edo ia beti idatziko ditu geroago ere (liburuetan,
neurtitzetan, kazetalanetan) ondokoak: *arrozoin, barraiatu, errezibi-, gurutze*
(gutiago *khurutzefikalkurutzefika*, Adéma, 1991, 188-189), *iraku(t)s-, irakus-*
pen, jendaia (ik. 6.3.4), *kuraie* (+ *-a* art.), *mintzai, mobimendu, negurri, patu*
«paktu». Gainerako hitzetan ere forma aldatzeko arrazoirik ez dugu ikusten.

3. Edizioan, kasu guti batzuetan hitzak berak ere aldatuak dira: Bix 52
basabreen griladac → 70 basabereen atcak; Pet 127 haren egin eder gucietan
→ 135...egintza...; Ext 280 abituda zahar → 290 usaia zahar.

4. Aldaketa batzuk, gure ustez, ez dira zuzenak (okerrak diratekeenak
azpimarratzen ditugu):

Bix 47 hemen orai bitoriaz aiphu!--> 68 ... *bitoria* aipu; JBat 85 Zakh-
arias aphez hori funtzione handi batçuez bere aldian cargatua → 101...apez hori
bere funtzione handi batzuez...; JBat 86 Ez dio bici deino bere gorputçari
emanen den mendreneco mainaric → 101...bizi *deno*...; JBat eskuineko aldetik
aguertcen zaion aingeru bat → 101...*ateratzen* zaion...; JBat 85 Aarondarreta-
rik → 101 Aarontarretarik; JBat 86 populu gucia campotic othoitcean çagon
→ 101 populu guzia kanpotik zagon; Pet 110 guiçon bat oficio ahul hortan
salbu deusetan ere aitcen ez zaiona → 128...*aritzen* ez zaiona; Pet 116 Gali-
leaco itsas bazterrean gaindi → 131 Galileako itsas *bazterretan* gaindi; Pet 116
Ez bat, ez bia, hor uzten tuzte bere guisa → 131 Ez bat *eta* ez biga, hor uzten
dituzte beren gisa; Pet 119 Guiçona cer den ocasioneac behar du eman eza-
gutzerat → 132...*erakusterat*; Jul 140 bertuteac eremaiten dituen bitoriac →
149 ...*emaiten* dituen bitoriak; Andr 161 profetaren hitz hauquien → 178
profeten hitz hauen; Zip 187 Carthagoco hiri handian → 205 *Khartago* hiri
handian; Zip 190 jendeen artean → 206 *jendearen* artean; Zip 191 ikharan
baitçagocin beldurrez ez ičan harentçat amodioaren izarico erresetua → 206
ikaran baitçagozin beldurrez ez izan harentzat (*zuten*) amodioaren izariko
erresetua; Zip 192 bathaioac ez çuela balio → 207 ez zuela *baliorik*; Zip 193
bakezco bideeri lotcea → 207...*bideari* lotzea; Mart 215 Jendaia basa → 232
Jendaira basa; Mart 228 ez dadin ihesi abia → Mart 236 *ihesi* abia; (Que soy)
240 contcebitua ičan cela ez (...) bertce egundainoco guciac beçala → 249
...*guziek* bezala; (Que soy) 241 ez madaricionezco legue → 250 ez *madarizi-*
one lege; (Que soy) 243 Bai, nahi badu → 250 Bai, nahi *bada*; (Que soy) 246

cer aparantzia → 251 zer aparantzia (*du*); Luz 255 Zuhurtciaren lib. → 264 *Zuhurtziar* liburutik; Luz 257 Perfet izan (...) prudent izaitea (...) → 265 *Perfeta* izan (...) *prudenta* izaitea; Ext 270 gutaric bakhotcharentzat → 285 gutarik *bat* bakotxarentzat; Ext 273 guizonbat, arras guizona, → 287 ...*arras gizon*; Ext 273 fedez eta fedearen sendimenduz bethea, ecen othe da eguiazco guizontasunic fedetu gabe? →...*fedea* gabe?; Ext 281 besoec eman ahala → 291 *besoak* eman ahala.

Beste kasu batzuetan ez dago zertan zuzendu, gure ustez: Mart 216 sorthu cen duela hamalau ehun urtheren ingurua Hongriaco herri batean → 232...*ingurua(n)*...; id. (Que soy) 247 cer guerthatu citçaican, duela hemeçortzi ehun eta hirur hogoi eta hamabi urtheren ingurua → 252...*hiru* hogoita hama bi urteren ingurua(*n*); (Que soy) 243 Jesus, Mariarenganicaco haur botheregu-cizcoaren amodio, (...) → 250 Jesus(*en*), Mariarenganikako haur botere guzizkoaren amodio, (...); Ext 279 Haren azken aiphatu ditugun hitz horiec → 290 Haren azken(*ik*)...;

Ondoko aldaketak ez dakarke esanahi aldaketarik (lilluratu → lilluratu): Ext 276 choro batec zagozca lilluratua? → 288 ...*lilluratua?* (testuinguruan adierazkorra dirudi, baina adierazkorra ez delarik ere *ll-* idazten du Zaldubik beste idazlan batzuetan ere).

5. Estilo aldaketa ugari dakartza edizioak; gure ustez, soberakoak dira (salbu hemen aipatuez kanpoko batzuk):

JBat 85 eta çuen icena Eliçabeth →101 eta izena zuen Elixabet; JBat 86 seme bat eta seme hura deituco duçu Joannes → 101 seme bat, eta hura ...; JBat 94 ahaideac eta eçagunac → 104 ahaide eta ezagunak; Pet 112 den gutiena loxaraci → Pet 129 den gutienik lotsarazi; Pet 115 mundu axeguinez ecin ase horri, → 130...*ezin ase den horri*,...; Pet 116 sare tchar batçuen urean hedatzen → 131 sare txar batzuek...; Pet 119 buru gogorreco gerthatu içan balitz → 132...*buru gogorrekoa*...; Jul 141 lotsatua naiz jada ceren hartu dudan...→ Jul 149 lotsatzen naiz jada zeren hartu dudan...; Andr 161 çu nahitua → 178 zu(*taz*) nahitua; Zipr 200 hitz emana da Ceruco erresuma → 210 hitzemaña zaio...; Ext 272 Nundic heldu da othe → 287 ...*heldu ote da*; Ext 274 lehen comunione hartan nola bat eguin guinen Jesukristorekin → 287 ... bat egin ginuen...; Ext 275 exai hainitz gabe → 288 ...*ainitzik gabe*; Ext 279 Haren azken aiphatu ditugun hitz horiec izan ciren...→ 290 Haren azken(*ik*) aipatu...; Ext 280 jada berantexia → 290 *jadantik*...; Ext 284 eguiazco girichinoen seinalea → 292...*girixtinoaren*...

Edizioak errespetatu dituen perpauz bihurri batzuk tropo gramatikalak izan daitezke, nahiz Zaldubiren beste idazlanetan ez dugun halakorik ikusi, edo bestela kopiatzerakoan nahasketaren ondoriozko hutsak: Jul 140 Pentsa beraz guk bezalako mundu huntako gertakari hitsen erdian bizi diren batzueri! / Oi Juliano dohatua, hauxe da lanari lotzera noan!...(Jul 140/149).

Ondorioz: gure ustez, faksimileari esker ezagutzen dugu benetako Zaldubiren idazkera, ez hainbeste edizio egokituari esker; faksimilea, baina, Zaldubik letra ederra izanagatik, irakurtzeko askoz nekagarriagoa da. Edizio egokitu hau klasikoen orain arteko edizioez bestelakoa da: euskara batuari begira egina, dibulgazio asmoz egina; Zaldubi errazago irakurtzeko balio du, baina ez Zaldubiren jatorrizko testua edo idazkera ezagutzeko. Esan gabe doa, gu beste edizio mota baten aldekoa(goa)k gara: grafia modernoan ezarrita, egilearen testua guztiz errespetatuko duenarena, oharretan azalduz testuko forma zail samarrak (euskara batuko formen bidez) edo bestelako xehetasunak. Zaldubiren kazetalanen argitalpenean, behintzat, saiatu gara jatorrizko testua ez aldatzen (Adéma, 2006).